

УДК 347. 96

DOI: 10.15587/2523-4153.2018.153483

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ У СФЕРІ ЗДІЙСНЕННЯ ОКРЕМИХ ВИДІВ ЮРИДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

© Н. В. Перепелиця

Представлена стаття присвячена сучасним проблемам реалізації принципу незалежності у процесі здійснення практичної юридичної діяльності. Реалізація принципу незалежності є одним з важливих показників ефективності як окремих державних органів та інституцій, так і держави в цілому. Примітно, що сучасна вітчизняна наука практично не містить системних та ґрунтовних досліджень даної проблематики, а наукові пошуки обмежуються окремими галузями права або видами юридичної професії. Незалежність є одним з найважливіших та значущих правових принципів, які знаходять своє втілення як у процесі створення, так і в процесі реалізації правових норм. Розбіжності у тлумаченні та обсягу поняття принципу незалежності породжують неоднакове його розуміння та застосування практичними представниками юридичних професій. Це, у свою чергу, породжує додаткові можливості для зовнішнього тиску та впливу на них з боку третіх осіб. Результати останніх соціологічних досліджень підтверджують, що велика кількість представників різних видів юридичної професії також оцінюють рівень реалізації принципу незалежності як недостатній. Крім того, з-поміж інших чинників державно-економічного, політичного та соціального характеру, недостатня ефективність юридичної практичної діяльності залишається одним із важливих факторів впливу на формування довіри до юридичної професії з боку суспільства. Покращенню ситуації сприятиме, перш за все, досягнення наукового консенсусу щодо поняття та змісту принципу незалежності як однієї з основних засад практичної юридичної діяльності. При цьому, удосконалення та реалізація стратегії розвитку юридичної діяльності повинні відбуватися із врахуванням нових, системних підходів до розуміння ролі та значення принципів права в контексті здійснення сучасної практичної юридичної діяльності

Ключові слова: адвокатура, незалежність, нотаріат, принципи, прокуратура, професійна етика, суд, юридична діяльність

1. Вступ

Реалізація принципу незалежності є одним з важливих показників ефективності як окремих державних органів та інституцій, так і держави в цілому. Незалежність виступає і у ролі однієї з основних засад практичної юридичної діяльності, втілення якої дозволяє стверджувати про дотримання відповідних стандартів юридичної професії.

Щодо принципів практичної юридичної діяльності, слід відмітити значну кількість праць сучасних науковців, присвячених даній проблематиці. Однак, як правило, наукові пошуки здійснювалися в межах окремих галузей юридичної науки або видів юридичної професії. Одночасно, питання системності та ієрархічності професійних засад, виділення серед них загальних та специфічних принципів діяльності, дослідження їх ролі, значення для розвитку різних видів юридичної професії, а також проблем подальшої реалізації у практичній площині, все це, фактично, не отримало достатньо наукової уваги з боку вітчизняних дослідників. А тому, становить практичний інтерес для наукових дискусій, особливо з огляду на обраний Україною європейський вектор державно-правового розвитку.

2. Літературний огляд.

Проблематика дослідження принципів права, а також основних засад юридичної діяльності неодноразово опинялася в центрі наукової уваги багатьох вітчизняних дослідників у сфері права. Зокрема, слід згадати роботи Скакун О. Ф., в яких автор акцентує увагу на вплив глобалізаційних та трансформаційних процесів на розвиток національних правових систем, який, у свою чергу, обумовлює відповідні зміни у розвитку юридичної практичної діяльності.[1] У працях Гусарева С. Д., Козюбри М. І., Кудрявцева В. М., Тихомирова О. Д. та інших авторів досить змістовно викладено методологічні та теоретичні аспекти юридичної діяльності. [2] У свою чергу, проблематика поняття, змісту, видів юридичної діяльності, її співвідношення з іншими правовими явищами, місце в механізмі правового регулювання докладно описані у монографіях, посібниках та наукових статтях О. В. Шмоткіна [3], О. Е. Жалінського [4], С. С. Слишки [5] та інших науковців.

Однак, у роботах зазначених авторів практично відсутній системний, комплексний підхід до вивчення проблематики реалізації основних правових принципів у практичній юридичній діяльності. Сама діяльність у сфері права продовжує розглядатися сучасними авторами як аспект політичного або державного управління, а вивчення юридичної професії обмежується окремими галузями права. Такий стан речей актуалізує означене питання та спонукає до переосмислення окремих теоретичних положень юридичної професії, що надасть підстави для виро-

блення удосконаленої стратегії її подальшого вдосконалення.

3. Мета та задачі дослідження.

Мета дослідження - визначення специфіки реалізації принципу незалежності в окремих видах практичної юридичної діяльності.

Для досягнення мети були поставлені наступні задачі:

1. Окреслення ролі та значення принципу незалежності у процесі здійснення практичної юридичної діяльності;

2. Висвітлення основних проблем, які виникають у процесі реалізації принципу незалежності в різних сферах юридичної практики.

Реалізації цих завдань сприятиме використання, зокрема, аксіологічного, емпіричного, формально-юридичного методів, як основних способів досягнення визначеної мети.

4. Особливості реалізації принципу незалежності

Під час здійснення змістової характеристики основоположних принципів права, С. П. Погребняк дійшов висновку, що під основоположними принципами права слід розуміти систему найбільш загальних і стабільних імперативних вимог, закріплених у праві, які є концентрованим виразом найважливіших сутнісних рис та цінностей, що притаманні цій системі права, і визначають її характер і напрями подальшого розвитку [6].

Деякі зарубіжні науковці підкреслюють, що принципи права сприяють зміцненню внутрішньої єдності та взаємодії різних галузей та інститутів права, норм права та правових відносин, суб'єктивного та об'єктивного права [7]. У свою чергу, закон можна вважати правовим настільки, наскільки він уособлює демократичні правові принципи [8].

Підкреслимо, що важлива роль відведена принципам не тільки у процесі створення права, але й у процесі його реалізації. Інакше, вони залишаються на декларативному рівні і втрачають свій сенс як корелятор діяльності посадових осіб, або як інструмент для вирішення правових ситуацій у випадку наявності правових колізій, прогалин у праві, або як підґрунтя для формулювання обґрунтованої правової позиції.

Змістовний аналіз основних правових актів, відповідно до яких здійснюється регулювання окремих видів юридичної професії, дав змогу зробити висновок, що законодавче закріплення отримали лише окремі узагальнені правові принципи. Крім того, перелік цих принципів істотно різниться, а змістовне наповнення конкретних принципів в деяких випадках взагалі відсутнє. Така ситуація ускладнює процес здійснення юридичної практичної діяльності та вимагає особливих знань та навичок щодо формулювання та трактування конкретних принципів, їх співставлення із застосовуваними нормами права.

Принцип незалежності є одним із ключових для всіх видів юридичної діяльності. Незалежність є основою адвокатської та суддівської професії, прокурорської, нотаріальної, юридичної клінічної діяльно-

сті, слідства та ін. Формалізація цього загальноправового принципу забезпечила йому значний авторитет. Однак, слід пам'ятати, що його витoki беруть свій початок із моральних та загальнолюдських цінностей. З цієї точки зору стає зрозумілим обґрунтування та тлумачення принципу незалежності в актах корпоративного значення, етичних кодексах та правилах поведінки, притаманних різним видам юридичної діяльності.

Одним із найпоширеніших видів юридичної професії в Україні є професія судді. Як незалежність судової системи, так і незалежність юридичної професії є основоположними для справедливого та ефективного здійснення правосуддя [9].

Незалежне правосуддя є однією з необхідних передумов розвитку демократичного суспільства а та забезпечення верховенства права в державі. У сучасній правовій науці можна знайти ґрунтовні наукові дослідження, присвячені проблематиці незалежності діяльності судової влади та гарантування принципів її діяльності. Наприклад, у роботах С. С. Аскерова, Е. Б. Абросімова, М. Д. Савенко, Н. М. Шульгач та ін., неодноразово підкреслюється, що незалежність суддів слід розглядати комплексно, як у політичному, так і соціально-економічному, ідеологічному, правовому аспекті, що дозволить забезпечити неупереджене і справедливе розв'язання конфлікту, вирішення спірного правового питання суддею за своїм внутрішнім переконанням на підставі закону без будь-якого стороннього втручання у здійснення правосуддя, ефективний захист прав і свобод людини і громадянина, прав та законних інтересів юридичних осіб, суспільства і держави [10, с. 99].

Відповідно до Рішення Ради Суддів України від 18.05.2018 № 22, незалежність судді включає наступні елементи: зовнішня незалежність; внутрішня незалежність; матеріальні і соціальні гарантії незалежності, забезпечені державою; демонстрація суддями незалежності своїх дій задля формування довіри до судової влади. Саме за наявності цих елементів у їх сукупності можна оцінити реальний стан незалежності судової влади в державі.

Протягом 2016–2017 років до Ради суддів України надійшла велика кількість звернень щодо випадків втручання в роботу суду шляхом блокування приміщень суду, зокрема блокування залів засідань, проявів неповаги до суду, що виявляється у хуліганському поведженні під час судового засідання, застосування щодо суддів насильства, публічного приниження честі та гідності, пошкодження їх майна, тиску на останніх та неправомірних втручань у процес здійснення судочинства з боку громадян та їх об'єднань. Найбільш поширеними є акції та протести біля будівель чи у приміщеннях судів та в залах судових засідань, розміщення неправдивих публікацій у засобах масової інформації, погрози суддям або скоєння проти них протиправних діянь [11]. Такий стан речей свідчить про істотні недоліки у системі вітчизняного судочинства і неможливість визначити рівень незалежності суддівської діяльності як належний. А отже, дана проблематика залишається актуальним та досить проблемним питанням, що потребує додаткової наукової уваги. Одночасно можна конста-

тувати факти неправомірного втручання у роботу судді як з боку окремих осіб, так і з боку державних інституцій з метою контролю або тиску на суддю, схилення його до прийняття необхідного рішення. Також досить численними є випадки прийняття суддями завідомо незаконних рішень з метою отримання власної вигоди або у зв'язку із неналежним фаховим рівнем. За таких обставин, перспективи реформування судової системи в Україні набувають нового значення і потребують ретельних досліджень та аналізу стану незалежності суддів, актуалізації відповідних правових норм та ефективності механізму їх забезпечення.

Принцип незалежності є одним із керівних начал в організації та діяльності представників прокуратури. Відповідно до статті 3 Закону України «Про прокуратуру», незалежність прокурорів передбачає існування гарантій від незаконного політичного, матеріального чи іншого впливу на прокурора щодо прийняття ним рішень при виконанні службових обов'язків [12]. Гарантії незалежності реалізації повноважень прокурора створюють правове поле стабільності його діяльності, а державний примус забезпечує здійснення прокурором цих повноважень [13].

У своєму дисертаційному дослідженні Добровольський Д. М. виокремив такі визначальні риси засади незалежності прокуратури як: історична обумовленість, нормативність, загальновизнаність, найзагальніший та основоположний характер, універсальність, комплексність та системність. Також автором запропоновано незалежність прокуратури розглядати за такими критеріями:

1) об'єктивний, який передбачає створення в державі таких умов функціонування прокуратури, що мінімізують можливості незаконного втручання;

2) суб'єктивний, який, у свою чергу, поділяється на два підвиди:

а) внутрішній – прокурори повинні почувати себе незалежними при здійсненні покладених на них завдань;

б) зовнішній - громадяни мають бути переконані у тому, що органи прокуратури функціонують без незаконного впливу на їх організацію та діяльність [14].

У 2017 році було проведено масштабне дослідження групи експертів Міжнародного фонду "Відродження". Опитали 503 прокурорів, провели 7 фокус-груп з прокурорами, адвокатами, слідчими суддями, керівниками слідчих підрозділів Національної поліції у п'яти областях України та місті Києві. А також проаналізували тисячі сторінок процесуальних та нормативних документів і статистику Генпрокуратури за 2013–2016 роки. В результаті опитування вдалося з'ясувати, що 60 % прокурорів завжди погоджують з керівниками місцевої прокуратури затримання особи. А 32 % опитуваних вважають, що керівництво ГПУ має надзвичайно значні важелі впливу на рішення чи дії процесуального керівника. І лише 11 % респондентів вважають себе незалежними під час виконання обов'язків.

При цьому, окремо слід відзначити, що не зважаючи на принцип "незмінності" прокурорів у кримінальному провадженні, на практиці його дотри-

муються далеко не завжди. Є випадки безпідставної передачі матеріалів кримінального провадження від одного прокурора іншому на різних етапах досудового розслідування.

У процесі опитування 71 % респондентів назвали керівництво регіональної прокуратури органом, що найбільше тисне й впливає на їхню роботу, а 69 % – зазначили керівництво місцевої прокуратури.

Отже, на даний момент у сфері дотримання та реалізації принципу незалежності у діяльності працівників прокуратури можна відзначити такі негативні прояви як:

а) порушення процедури притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності;

б) незаконний вплив (тиск, втручання) у здійснення прокурорських повноважень;

в) непрозорі способи формування та оплати праці прокурорів [15].

Принцип незалежності у діяльності нотаріусів не знайшов свого законодавчого вираження на належному рівні. Однак він є однією з основних засад професійної поведінки, деталізованою у Правилах професійної етики нотаріусів України. Так, наприклад, у розділі III даного правового акту визначено, що специфіка цілей і завдань нотаріату вимагає належне здійснення нотаріальної діяльності, максимальну незалежність нотаріуса, свободу від будь-якого впливу чи тиску та від неправомірного втручання у його діяльність. Також робиться акцент на необхідності протистояння незаконним спробам посягання на незалежність нотаріуса та недопущенні компромісів, які негативно вплинули б на його професійний імідж, а також на послідовності виконання своїх професійних обов'язків, пошуках оптимального варіанту виконання професійних обов'язків [16]. Отже, законодавець поклав основний важіль відповідальності нотаріусів на їх морально-етичну складову професійної діяльності. Однак, значна кількість скарг на дії чи бездіяльність представників нотаріату свідчить, що дотримання високого іміджу нотаріуса стає для багатьох менш привабливим за отримання швидкої і не завжди легальної винагороди.

Принцип незалежності є одним із основоположних і в діяльності професійних адвокатів. Так, завдання, що виконуються адвокатом у процесі професійної діяльності, вимагають його абсолютної незалежності і відсутності будь-якого впливу на нього, пов'язаного, в першу чергу, з його особистою заінтересованістю або тиском ззовні [17].

У процесі розвитку адвокатури України за останні 5 років можна відзначити певні недоліки, які свідчать про проблеми у реалізації принципу незалежності адвокатів. Так, наприклад, регулятивна діяльність органів адвокатського самоврядування, насамперед Ради адвокатів України, включає систематичне прийняття рішень, що суперечать Конституції України та законам України, порушують права людини, права адвокатів та гарантії адвокатської діяльності, зокрема, спрямовані на обмеження незалежності адвокатської діяльності, отримання незаконних, необґрунтованих та несправедливих платежів з адвокатів та інших осіб, у тому числі окремих категорій соціально незахищених громадян [9, с.78].

Аналізуючи становлення інституту адвокатури, можна відзначити підвищення рівня його незалежності від держави. Прослідковується й закріплення та реалізація основних правових гарантій професійної діяльності адвокатів. Загалом, за рівнем забезпечення та реалізації принципу незалежності адвоката можна визначити рівень правового розвитку та реалізації демократичних устоїв держави. З іншого боку, незалежність професійної адвокатури виступає одночасно лакмусом забезпечення захисту основних прав та свобод людини. Це дає підстави робити висновки і про загальний розвиток громадянського суспільства. Н. Г. Муратова підкреслює, що саме законодавча рівність інститутів обвинувачення і захисту та незалежність інституту адвокатури від адміністративного державного контролю є справжнім гарантом захисту прав і свобод людини і громадянина [18, с. 43]. З іншого боку, принцип незалежності проявляється у діяльності адвокатури із точки зору самостійності вирішення внутрішньо-організаційних питань, а також у відносинах з державними органами та інституціями. Так, О. Д. Бойков характеризує обсяг повноважень органів самоврядування адвокатури у вирішенні внутрішніх корпоративних питань і можливості обмеження їх методами зовнішнього контролю, – тобто органами державної влади [19]. Отже, можемо стверджувати, що незалежність є одним з основоположних принципів реалізації професійної діяльності адвоката, належна реалізація якого дозволяє отримати рівновагу у співвідношенні держава – людина. Примітно, що самі адвокати сприймають професійну незалежність не як самоцінність, а як гарантію дотримання принципу верховенства права. Більшість представників цієї професії також переконана, що з дотриманням принципу незалежності адвоката в Україні є проблеми. При цьому, запорукою незалежності для професійних адвокатів стали такі якості як впевненість у собі та своїх знаннях, професіоналізм, принциповість, порядність, чесність, відповідальність перед собою та суспільством, постійне навчання, впевненість у своєму співтоваристві, відчуття захищеності, дотримання правил адвокатської етики та фінансова незалежність [20].

5. Результати досліджень та їх обговорення

Принципи права пронизують все правове життя суспільства, відбивають увесь зміст та процес застосування права. Вони отримали провідну роль у процесі підготовки нормативних актів і є основою функціонування всієї системи права. Можна стверджувати, що діяльність держави ґрунтується на загальних принципах права, які слугують умовним орієнтиром у процесі функціонування всієї державно-правової системи. При цьому, рівень дотримання та реалізації таких принципів фактично свідчить про злагодженість та загальну ефективність цієї системи.

У процесі державно-правового розвитку принципи права є більш стійким та незмінним явищем у порівнянні з нормами права. Однак, з плином часу у різних сферах суспільного життя відбуваються різноманітні зміни. А тому, сфера права також повинна адаптуватися до нових викликів і враховувати сучасні тенденції суспільного розвитку.

У сфері практичної юридичної діяльності принципи права, зокрема, принцип незалежності, відіграють важливу роль, оскільки виступають одночасно і теоретичною основою, і корелятором юридичної діяльності, яка підпорядковується загальновищезгаданим правилам і стандартам. Одночасно із цим, принципи права можуть слугувати і джерелом права, що допомагає компенсувати існуючі прогалини у законодавстві та забезпечити належний рівень правового регулювання суспільних відносин.

Однак, у процесі реалізації правових принципів в практичній сфері виникають різноманітні проблеми, які ускладнюють та/або знижують ефективність та результативність професійної діяльності юриста. Зокрема, вважаємо за необхідне виокремити такі як: відсутність законодавчого закріплення окремих принципів права, розбіжності у визначенні одного і того ж принципу права, зокрема, принципу незалежності, у різних нормативно-правових актах, суперечливість наукових позицій щодо самого поняття та змісту цього принципу права, недостатній рівень правової культури, умінь та навичок, за допомогою яких правозастосовувач може здійснювати логічні висновки щодо виокремлення та застосування загальних принципів права приналежно до конкретної ситуації, особливо у випадках виявлення прогалини у праві.

За таких обставин, виклики сучасного суспільства обумовлюють необхідність нових, системних підходів до розуміння ролі та значення принципів права в контексті здійснення практичної юридичної діяльності, створення умов для відродження поваги до права, авторитету права та представників юридичної професії, уніфікації та єдності наукової позиції щодо розуміння й тлумачення основних принципів права, та, особливо, створення умов для їх реалізації.

6. Висновки

1. Реалізація принципу незалежності є важливим показником ефективності державно-правової системи. Принцип незалежності, як і інші загальноправові принципи, виступає у якості корелятору діяльності посадових осіб, органів та інституцій держави, а також може використовуватися у процесі вирішення правових ситуацій за наявності правових колізій або прогалин у праві, або як підґрунтя для формулювання обґрунтованої правової позиції.

2. Деякі види юридичної діяльності не отримали належної формалізації принципу незалежності (наприклад, сфера діяльності нотаріату). Така ситуація породжує неоднозначність трактування та сприйняття даного поняття представниками професії, розширює можливості для незаконного посягання на незалежність професійних нотаріусів, збільшує тиск та морально-етичні вимоги щодо підтримання професійного іміджу. Тому, вважаємо за необхідне звернення уваги законодавця на уніфікацію поняття незалежності, його конкретизацію та формалізацію у нормах відповідних правових актів.

Представники різних видів юридичної професії оцінюють рівень реалізації принципу незалежності як недостатній, що обумовлено різними політич-

ними, державно-економічними та соціальними чинниками і, в цілому, негативно позначається як на ефективності юридичної діяльності, так і на рівні довіри до юридичної професії з боку суспільства. Вирішення даного питання можливе за умови налагодження ефективного, дієвого механізму забезпечення прав та свобод представників різних юридичних професій, закріплення та реалізації гарантій не-

залежності їх професійної діяльності, у тому числі рівня соціального забезпечення та умов праці.

Однією із важливих умов подальшого удосконалення юридичної діяльності також вважаємо досягнення наукового консенсусу щодо поняття та змістовного наповнення принципу незалежності, яке можливе за умови спільної праці наукових фахівців у сфері права і представників практичної юридичної професії.

Література

1. Скакун О. Ф. Правові системи в умовах глобалізації: мат. міжнар. наук. сем. / ред. Битяк Ю. П., Яковюк І. В., Чапала Г. В. // Проблеми державно-правового розвитку в умовах європейської інтеграції і глобалізації. Харків: Право, 2008. С. 10–13.
2. Гусарев С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти : автореф. дис. ... д-ра юр. наук. Київ, 2007. 35 с.
3. Шмоткін О. В. Юридична деонтологія. Київ, 2002. 409 с.
4. Жалинский А. Э. Профессиональная деятельность юриста: Введение специальности: уч. пос. Москва, 1997. 268 с.
5. Сливка С. С. Юридична деонтологія: підручник. Київ, 2003. 506 с.
6. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістова характеристика): монографія. Харків: Право, 2008. 240 с.
7. Петрова Т. В. Источники экологического права / ред. Марченко М. Н. // Источники российского права: вопросы теории и истории: уч. пос. Москва, 2005. С. 295.
8. Лившиц Р. З., Никитинский В. И. Принципы советского трудового права // Советское государство и право. 1974. № 8. С. 31–39.
9. Тінювий звіт «Адвокатура України: уроки перших років самоврядності». Київ, 2018. 86 с. URL: http://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2018/09/Shadow_Report_Bar_19.09.2018pdf-1.pdf
10. Савенко М. Д. Незалежність суддів та її правове забезпечення: мат. міжнар. наук.-пр. сем. / ред. Сташич В. В. та ін. // Етичні та правові проблеми забезпечення незалежності суддів. Харків; Київ: ЦНТ «Гопак», 2006. С. 98.
11. Щодо забезпечення дії принципу верховенства права, захисту прав і свобод людини та громадянина, утвердження й забезпечення яких є головним обов'язком держави: Рішення Ради суддів України № 22. 18.05.2018. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr022414-18>
12. Про прокуратуру: Закон України № 1697-VII. 14.10.2014. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>
13. Кравчук В. Владні повноваження прокурора: теоретико-правовий аспект: мат. Всеукр. наук.-пр. конф. // Вдосконалення діяльності прокуратури – шлях до реформування кримінальної юстиції. Львів: Галицький друк, 2010. С. 68–72.
14. Добровольський Д. М. Незалежність як засада організації та діяльності органів прокуратури: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2017. 195 с.
15. Сущенко В. Скільки коштує незалежність прокурорів? 2017. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2017/11/27/7163206/>
16. Про затвердження Правил професійної етики нотаріусів України: Наказ Міністерства юстиції № 2104/5. 04.10.2013. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0424-13>
17. Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства. Страсбург, 1988. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_343
18. Муратова Н. Г. Система судебного контроля в уголовном судопроизводстве: вопросы теории, законодательного регулирования и практики: автореф. дис. ... д-ра юр. наук. Екатеринбург, 2004. 43 с.
19. Бойков А. Д. Независимость адвоката. URL: <http://dom-i-zakon.ru>
20. Лісова Ю. Незалежність не дорівнює всюдозволеності. 2017. URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/nezalezhnist-ne-dorivnyue-vsudozvolenosti.html>

*Рекомендовано до публікації д-р юрид. наук, професор Тихоміров О. Д.
Дата надходження рукопису 30.10.2018*

Перепелиця Наталія Вікторівна, кафедра теорії держави та права, Національна академія внутрішніх справ, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, Україна, 03035
E-mail: olenagusareva@gmail.com